

Emilie Haspels

archeoloog en avonturier

Leven en werk in Amsterdam en Anatolië, 1894-1980

Filiz Songu

ALLARDPIERSON

Onderzoek en publicatie zijn mede tot stand gekomen dankzij een bijdrage uit het door het Prins Bernhard Cultuurfonds beheerde Alida Beekhuis Fonds en dankzij bijdragen van het Amsterdams Universiteitsfonds, de Corendon Foundation en de Vrienden van het Allard Pierson.

PRINS BERNHARD
CULTUURFONDS

AMSTERDAMS UNIVERSITEITSFONDS

Walburg Pers, Zutphen

In samenwerking met Allard Pierson – de collecties van de Universiteit van Amsterdam

www.allardpierson.nl

Coördinatie: Paulien Retèl

Beeldredactie en bijschriften: Filiz Songu en Paulien Retèl

Eindredactie: Noctua Taal en tekst, Corinna Vermeulen (www.noctuataalentekst.nl)

Afbeeldingen omslag: Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam

Omslagontwerp: Mijke Wondergem

Ontwerp binnenwerk: Margreet van de Burgt

ISBN 978 94 6249 719 1

e-ISBN 978 94 6249 720 7

NUR 681

© 2021 Allard Pierson / p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2021 p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding	9
1 Familieachtergrond, school en studie	13
2 De vormende jaren	30
3 Opgravingen in Turkije	46
4 Oorlogsjaren in Turkije	64
5 Terug in Nederland	82
6 Pionier in Anatolië	94
7 De ‘Frygische hooglanden’ in kaart gebracht	116
8 Hoogleraar en museumdirecteur	138
9 Emeritaat en erfenis	158
Nawoord	176
Dankwoord	182
Noten	184
Bronnen	198
Archieven en bibliotheken	198
Geïnterviewde personen	198
Literatuur	199
Illustratieverantwoording	204
Personenregister	205

Emilie Haspels op de veranda van het opgravingshuis in Midasstad, 1938. Op de achtergrond is het Midasmonument te zien.

Voorwoord

Emilie Haspels was een ‘indrukwekkend mens’ en ‘de beste in haar vak’, aldus haar studenten. Was ze dat niet geweest, dan had ze ook niet de eerste vrouwelijke hoogleraar archeologie van Nederland kunnen worden. Haar bijdragen aan de wetenschap zijn al even indrukwekkend: maar liefst twee standaardwerken van blijvend belang, *Attic Black-figured Lekythoi* en *The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments*. Maar het opvallendste aan Haspels is wel de enorme gedrevenheid en onverschrokkenheid die ze op haar expeditie naar Centraal-Anatolië aan de dag legde, zoals uit haar schitterende reisverslagen blijkt.

Caroline Henriëtte Emilie Haspels (1894-1980) was de eerste vrouwelijke hoogleraar klassieke archeologie aan de Universiteit van Amsterdam en de eerste vrouwelijke directeur van het toenmalige Allard Pierson Museum. Uit deze biografie komt ze naar voren als een zeer gesloten persoon, die voor haar werk leefde en een passie koesterde voor de archeologische rijkdommen van Turkije en Griekenland. Haar functie als hoogleraar-directeur gebruikte ze eigenlijk vooral als instrument om de bij archeologen nog nauwelijks bekende ruïnes van het Frygische rijk in kaart te brengen. Haspels was volhardend en avontuurlijk, voor niets of niemand bang; als ze op expeditie was geweest, kwam ze naar eigen zeggen tientallen kilo’s lichter terug en dat had ze er graag voor over. Maar de prijs voor haar prestaties als veldarcheoloog werd mede door haar studenten en het museum betaald, want die gaf ze vaak onvoldoende aandacht. Niettemin werd ze door haar studenten bewonderd.

Emilie Haspels maalde er niet om dat ze een vrouw was, maar zoals zo vaak tekende dat feit wel haar nalatenschap: tot voor kort was ze in de mainstream van de (universiteits-)geschiedenis – in tegenstelling tot de vrouwengeschiedenis – geheel vergeten. Ze heeft pas sinds een paar jaar een pagina op de Nederlandse Wikipedia; in de portretgalerij van hoogleraar-directeuren van het Allard Pierson Museum ontbrak zij, totdat het museum in 2016 besloot haar aan de vergetelheid te ontrukken met een tentoonstelling. Bij die tentoonstelling was ook Filiz Songu betrokken. Zij deed als gastconservator onderzoek naar Haspels en kreeg toegang tot nog onontsloten bronnen, die haar inspireerden tot het schrijven van dit boek: een kritisch eerbetoon aan iemand die als mens en als wetenschapper uniek was.

Wim Hupperetz

directeur Allard Pierson – de collecties van de Universiteit van Amsterdam

Haspels tijdens haar vierde
expeditie in Turkije, 1958.

Inleiding

Emilie Haspels wijdde haar leven aan de archeologie. Haar gedrevenheid bracht haar vanuit Nederland eerst naar Griekenland, waar ze zich in de jaren '30 bij verschillende buitenlandse archeologische opgravingen aansloot en zich tot een zeer ervaren veldarcheoloog ontwikkelde. In 1937 begon ze voor het Franse Archeologisch Instituut in Istanbul een opgravingsproject in de binnenlanden van Turkije. Het was een unicum dat de Fransen een Nederlander vroegen en dat ze als vrouw een dergelijk project ging leiden. Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog dwong haar tot een verblijf in Istanbul. In 1945 keerde ze terug naar Nederland, waar ze al snel tot hoogleraar werd benoemd. In de jaren daarna organiseerde ze een aantal expedities naar de afgelegen hooglanden van Centraal-Anatolië, waar ze onder zeer primitieve omstandigheden de archeologie van dit praktisch onbekende gebied in kaart bracht.

In deze biografische schets staat Haspels' leven als veldarcheoloog en wetenschapper centraal. Wat is haar plaats in de geschiedenis van de archeologie in Nederland en haar aandeel in de ontwikkelingen van het vak? Hoe bouwde ze als Nederlandse archeoloog zo'n groot internationaal netwerk op? Emilie Haspels was een hoogopgeleide, onafhankelijke vrouw die zich wist te handhaven in een wereld die door mannen werd gedomineerd. Zette ze zich in voor de positie van vrouwen en voelde ze zich betrokken bij de vrouwenbeweging? Of werd ze alleen door persoonlijke ambities gedreven? Deze biografische schets is bedoeld om meer bekendheid te geven aan het leven en werk van een uitzonderlijke vrouw, maar wil ook een bijdrage leveren aan zowel de universiteits- als de vrouwengeschiedenis.

Een beschrijving van Haspels' leven en werk is een reis door de tijd en door verschillende landen en landschappen. Ze documenteerde haar wetenschappelijke bevindingen, maar in haar brieven en reisnotities had ze ook oog voor de wereld om haar heen. Gedurende haar leven was ze getuige van een aantal bijzondere gebeurtenissen. In Shanghai maakte ze de Chinese opstand tegen het Westen mee. Ze verbleef in Griekenland in de jaren dat er grootschalige opgravingen werden uitgevoerd door een generatie Amerikaanse en Europese archeologen die de Griekse archeologie voorgoed zou veranderen. Ze was in Turkije toen de hervormingen van Atatürk gestalte kregen en het land werd omgevormd tot een moderne natie. In haar aantekeningen en memoires bespreekt Haspels deze veranderingen, maar geeft ze ook een levendig beeld van de gewoonten en tradities van de lokale bevolkingsgroepen die ze tegenkwam tijdens haar expedities naar de binnenlanden van Anatolië.

Emilie Haspels hield van schrijven en bewaren. Voor mijn reconstructie van haar leven en werk heb ik gebruik kunnen maken van haar omvangrijke persoonlijke archief, met name haar correspondentie

Links: landschap in Centraal-Anatolië, in 1953 gefotografeerd door Emilie Haspels.

Rechts: kinderen in de Centraal-Anatolische hooglanden, in 1958 gefotografeerd door Emilie Haspels.

met familie, vrienden en collega's, haar reisverslagen en de aantekeningen die ze maakte tijdens haar opgravingen en expedities. In Turkije hield ze een soort dagboek bij, dat ze haar *Boekie* noemde en waarin ze haar belevenissen en allerlei wetenswaardigheden optekende. Na haar emeritaat gebruikte ze dit voor het schrijven van haar memoires. Het manuscript van deze memoires, die ze eveneens het *Boekie* noemde, vormde voor mij een belangrijke bron voor de beschrijving van haar tijd in de hooglanden van Centraal-Anatolië. De oorspronkelijke schriften zijn grotendeels verloren gegaan. In hoofdstuk 9 en het nawoord ga ik dieper op de achtergrond en het karakter van deze bronnen in. Haspels was bovendien een fervent fotograaf. Bijna alle zwart-witfoto's in deze publicatie zijn van haar hand.

In deze biografische schets geef ik Emilie Haspels vaak het woord. De citaten uit haar correspondentie, reisverslagen, populaire artikelen en het *Boekie* laten zien hoe nuchter of sarcastisch, maar ook hoe beeldend en informatief ze schreef. Taalgebruik en spelling van haar memoires zijn soms ouderwets – zelfs voor de jaren '70, toen zij ze schreef – en sommige woorden zijn niet meer gangbaar (zoals 'komenijswinkel') of moeilijk te duiden ('Thasos is zoo def'), maar haar beschrijvingen zijn ook voor de lezer van nu heel levendig. In het *Boekie* heeft Haspels in bepaalde gevallen kennelijk nog geen keuze gemaakt tussen twee termen of formuleringen en ook die zijn dan letterlijk overgenomen in het citaat. Ze gebruikte geregeld Engelse, Franse en Turkse woorden; van de laatste geef ik de vertaling tussen vierkante haken.

Tijdens mijn onderzoek heb ik de documenten in het Allard Pierson- en familiearchief geordend en van een voorlopige nummering voorzien. In de bronvermelding verwijs ik daarom naar de rubrieken van documenten die ik heb onderscheiden, zodat deze ondanks het ontbreken van definitieve inventarisnummers voor toekomstige onderzoekers en geïnteresseerden te vinden zijn.

8.
duidelijk [quote - extraordinary delight, such as I
have rarely felt]. Tot voor mij daaronder zelfs meerk, om die
indruk op mijn te laten werken en tegelijk het gevoel te
tot mij door te laten dringen
Problematische gedoe aan de voet van het mon. mijn volle aandacht te
geven.

352 18

T rechtlijnige

Als wij voor het 1877. staven hebben wij aan onze linker
hand, ongeveer loodrecht staande tegen de toets van de
Rixas facade, de voet van het Rixasstad rotso plateau, die
tot een rechtlijnige wand bijgewerkt. Deze wand komt
uit tegen een kleine, ondiepe nis, die dus in i verloop
van de Rixas facade ligt; het bovenste gedeelte van deze
nis is versierd met een ^{archaïsch} langgerekt Pargische
letters. Dit gedeelte was nooit onder de aarde geraakt.
Paarentegen komen nu in het gedeelte, ^{de} toetswand van het
Rixasstad plateau ongelijkvloertige nisjes te voorschijn, een
ervan is met naar 2 horizontale pleuwen in de rijkaante
toedelen, met een dekfel en een bout te sluiten zij gevormd.

T of diverse kastjes,
T uitgebouwd in de toetswand
met ronde bovenkant.
= zwart met witte
= zwart met witte

svij in 8a.

T onverstuurbaar (?)

In huis loopt het wel [kroeg]. De kosterrouw komt en maakt
pilaf klaar, met afen toe een ei, en ze brengt het brood mee, waar
we een hoofdzaak van ~~een~~ dorpsbrood, prof ongerozen,
tarwebrood, ^{wordt} elk huisgenoot zelf gebakken in een looem
ovrentje, - zwart, kief van binnen. Na een proos kemp is er
meer verdragen, ik tenminste niet. Je reakt toe al ondovend
door het eendzige vordal, - in i gedeel geen groenten of vruchten
De kinderen kwamen dan afen toe wel aan met als
eade antje een zakdoek vol onrype wilde pruimjes of
wilde peertjes, maar dat kon voor mij de daer hebben
toegedaan.

ongezamen tarwe

bulgare

X [elders]

De dorpelingen zelf eten soms een soort verveeldde yoghurt
by dat brood [ook soms soep van gekookte tarwekorrels
met wat papaverolie erin] gekookt wordt en feitelyk zelden
wel is voor hen een tractatie thee uit een samoverse, traditie
uit hun kausisch vaderland, geze.

Onze commensaal maakt het best, jachter zijn Chemesche
grammatica; hij wacht my op met anecdotes, zoals dat er
een muus naar hem zat te kijken, al knabbelend aan zijn reep.
Hij zelf zij de muizen ook wel wat te bar. He Kriolen aldon
hem en weer in dat rijkhout van het plafond, en als te water
tegen de handreger op mijn kussen heb ik daartoe een vel
papepapier boven mijn hoofd met penaisie vastgeprikt. De com.
heeft een zingende krekkel in zijn rijkhout zitten. "Hij, a ten
animal la-bas". Hy maakt aan dat lawaas elke avond
een eind door flink te flitten; maar 's nachts wordt het die
weer wakker en begint op, uizeus.

aan alle
rucht geen
hulde

29609

De Spaanse Kade in Rotterdam met links de Nieuwe Haven, waar het gezin Haspels woonde. Fotochromafdruk, 1890-1900.

1

Familieachtergrond, school en studie

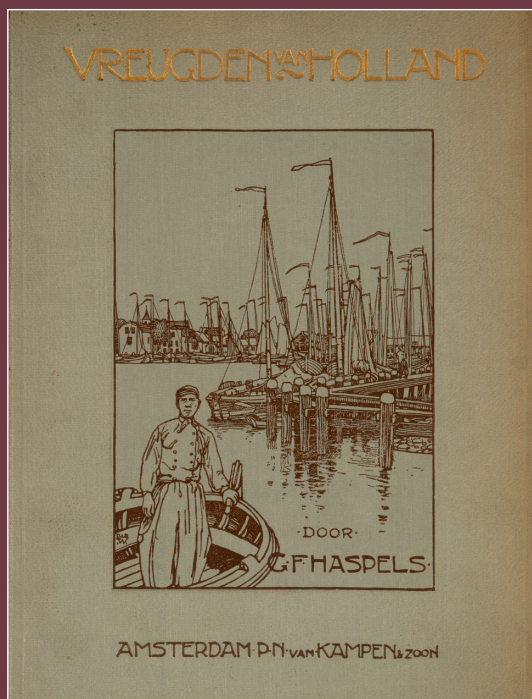
Toen ze in mijn jeugd, op het gymnasium vroegen, wat we gingen studeren, en ik zei “Oude Letteren” ging er een hoop gelach op in de klas, want ik leerde nooit mijn Grammatica. Het was me echter niet om de Letteren te doen; maar niemand dacht toen nog aan archeologie.¹

Jeugd in Rotterdam

Caroline Henriëtte Emilie Haspels werd op 15 september 1894 in Colmschate bij Deventer geboren. Ze was het eerste kind van George Frans Haspels en Constantia Charlotte Haspels-Kleyn van Brandes. Emilie, ook wel Milie of Mimie genoemd, groeide samen met haar broer en drie zussen op in een liefdevol en hecht domineesgezin in Rotterdam.

Haar ouders hadden zeer verschillende familieachtergronden, maar aan beide kanten bestond er een grote interesse in kunst, literatuur en muziek. Haar vader George Frans Haspels (1864-1916) was de zoon van Johannes Haspels, een protestantse aannemer uit Nijmegen, en Catharina Maria Callenbach, dochter van een predikant in Nijkerk. De jonge George Frans Haspels trad in de voetsporen van zijn opa en koos voor een studie theologie aan de Hoogeschool Utrecht. Na de voltooiing daarvan werd hij in 1888 aangesteld als Nederlands-hervormd predikant in Colmschate.²

Emilies moeder, Constantia Charlotte Kleyn van Brandes (1867-1930), kwam uit een bijzondere familie. Haar grootvader Laurentius Kleyn was plantagebezitter in de voormalige Nederlandse kolonie Demerary (in het huidige Guyana). Nadat hij een vermogen had vergaard, keerde hij in 1830 met zijn zoon Laurens Lodewijk terug naar zijn geboortestad Deventer; zijn vrouw, Charlotte Constantia Brandes, bleef achter. Hij kocht het oude kasteel Dorth ten zuidoosten van Colmschate, dat hij later liet slopen om er een moderne buitenplaats neer te zetten. Na zijn schooltijd in Deventer ging Laurens Lodewijk Kleyn, Emilies grootvader, in 1846 aan de Academie van Beeldende Kunsten in Antwerpen studeren. Vervolgens werkte hij vele jaren als portretschilder in Rome en woonde daarna afwisselend in Italië, Nederland en Duitsland. In 1866 trouwde hij in Duitsland met Caroline Henriëtte Emilie

Links: George Haspels, *Vreugden van Holland*. Amsterdam, 1900.

Rechts: Emilie, een jaar oud, 1895.

George Frans Haspels en Constantia Charlotte Haspels-Kleyn van Brandes met hun vijf kinderen, ca. 1907; v.l.n.r. Emilie, Catharina, Laurens, Philippine en Charlotte.

Donner, dochter van de Duitse klassiek filoloog Johann Jakob Christian Donner. Tussen 1873 en 1887 was Laurens Lodewijk Kleyn van Brandes (zoals hij zich inmiddels noemde – een verwijzing naar de naam van zijn moeder) werkzaam was op slot Reinhartshausen in Erbach als ‘koninklijk hofschilder’ en conservator van de kunstcollectie van prinses Marianne van Oranje-Nassau, de in ongenade gevallen dochter van koning Willem I.³ Emilies moeder, Constantia Charlotte, was in Rome geboren en groeide op in Duitsland, waar ze later aan het conservatorium een opleiding tot pianist volgde. In 1891 verhuisde de familie Kleyn van Brandes van München naar Kleyn Dorth in Colmschate.

In Colmschate maakte Constantia Charlotte kennis met de jonge predikant George Frans Haspels. De kunstminnende sfeer in het huis van Kleyn van Brandes oefende een bijzondere aantrekkingskracht op Haspels uit. Ze trouwden in 1893. Na de geboorte van hun eerste kind, Emilie, verhuisde het gezin naar Kralingen – waar Haspels als predikant was beroepen – en vervolgens naar Rotterdam. In Kralingen woonde de familie Haspels eerst in een landhuis aan de ’s-Gravenweg, in Rotterdam aan de Nieuwe Haven en tot slot aan het Haringvliet. Emilies liefde en belangstelling voor de klassieke oudheid werd vooral door haar moeder en haar grootvader Laurens Lodewijk Kleyn van Brandes gevoed. Thuis hingen er ‘reproducties der antieke wereld’, die haar moeder uit Rome had meegebracht.⁴

Emilies vader was naast zijn werk als predikant – van 1888 tot 1916 in Colmschate, Kralingen en Rotterdam – ook in literaire kringen actief. Hij was een van de oprichters en redacteuren van het tijdschrift *Onze Eeuw*. Veel van zijn vroege literaire werk publiceerde hij in *De Gids*. De roman *Vreugden van Holland* uit 1900 en de verhalenbundel *Onder den Brandaris* uit 1908 gelden als zijn karakteristiekste werken; in beide is zijn liefde voor de natuur en de mens sterk aanwezig.⁵

In een dergelijk intellectueel en kunstzinnig milieu was een goede opleiding vanzelfsprekend, ook voor meisjes. Na de lagere school ging Emilie in 1906 naar het Marnix Gymnasium in Rotterdam. Dit gymnasium was in 1903 opgericht en had een protestants-christelijke signatuur. Emilies broer Laurens en zus Catharina gingen naar dezelfde school.⁶ Documenten over haar gymnasiumtijd zijn schaars, maar in het archief van het Marnix Gymnasium zijn haar cijferlijsten bewaard gebleven. Op haar eindexamenlijst heeft ze gemiddeld een 3,9 op een schaal van 1 tot 5, met een 4 voor zowel Grieks als Latijn, waarmee Emilie een bovengemiddelde leerling was.⁷ Haar docenten klassieke talen waren dr. Jacob van der Valk en dr. Gerrit Willem van Bleek. Van der Valk was in 1902 bij Jan Woltjer aan de Vrije Universiteit op de Romeinse dichter en filosoof Lucretius gepromoveerd. Tijdens zijn studie was hij regelmatig te gast bij dr. Abraham Kuiper en zijn gezin.⁸ Naast docent klassieke talen was Van der Valk van 1903 tot 1925 rector van het Marnix Gymnasium.

De schoolfoto uit 1908, waar Emilie als enig meisje tussen de jongens van haar klas zit, geeft een treffend beeld van het gymnasiaal onderwijs aan het begin van de twintigste eeuw. Tot 1890 was het ongebruikelijk dat meisjes naar het gymnasium gingen.⁹ Het waren vooral jongens uit de hogere kringen die het gymnasium bezochten, als voorbereiding op de universiteit. Meisjes uit de hogere klassen gingen naar de middelbare meisjesschool (mms) of de hogere burgerschool (hbs). Tot 1906 hadden

Klassenfoto van het Marnix Gymnasium in Rotterdam, met de 14-jarige Emilie in het midden, 1908. Staand uiterst rechts docent klassieke talen en rector dr. J. van der Valk; derde van links docent Duits A. Krekel.

ze overigens toestemming van het ministerie nodig om tot de hbs te worden toegelaten. Emilie had een extra reden om naar het gymnasium te gaan: ze wist al dat ze klassieke archeologie wilde gaan studeren. Haar affiniteit als gymnasiast met de archeologie beschreef ze in 1947 in een lezing over Grieks aardewerk voor de Rotterdamse Kunstkring als volgt:

Nu gaan mijn gedachten bovendien terug naar 35 jaar geleden, toen er in de kerstvacantie een tentoonstelling van Grieksche en Romeinsche kunstnijverheid werd gehouden in de Rotterdamsche Teeken-academie. Ik wil niet zeggen, dat ik daar als schoolmeisje rondlopend, mijn liefde voor de Grieksche ceramiek heb zien ontwakken, want die bezat ik al zoolang als ik mij kan herinneren, maar wel weet ik nog duidelijk, hoe die tentoonstelling voor mij voldeed aan een honger, om de voorwerpen zelf te zien, dat men het niet alles van plaatjes alleen moest hebben.¹⁰

Naar Amsterdam

Klassieke archeologie was in die tijd geen aparte opleiding, maar kon alleen als bijvak worden gevolgd bij bijvoorbeeld klassieke letteren. Pas in 1921 was het voor het eerst mogelijk in Leiden een doctoralexamen af te leggen met als hoofdvak klassieke archeologie of kunstgeschiedenis der oudheid.¹¹